

‘GÜNÜ ANLATAN’ VE ‘DÜNÜ ARAYAN’:
TUNA NEHRİ KIYISINDA İKİ SEYYAH*

İlhami DANIŞ**

Zeynep K. ŞEREFÖĞLU***

ÖZET

Tarih boyunca insanlar merak, ticaret, ilim, macera ve keşif gibi farklı motivasyonlarla kısa veya uzun yolculuklara çıkmışlardır. Bu yolculuklar esnasında seyyahın, rotası üzerinde gördüğü, kaleme aldığı, resme aktardığı her an ve olay farklı coğrafyalar için önemli bilgiler ihtiva eder. Seyyahın gözlemlerini, okuduklarını, duyduklarını, araştırdıklarını ve merak ettiklerini ihtiva eden ve seyyahın kaleminden çıkan seyahatnâmeler, bir açıdan okuyucusuna resmî belgelerde ve arşivlerde erişilemeyecek anlatılar sunar. Bilinmeyen bir coğrafyanın, şehrin, gündelik hayatın tarihine ışık tutar.

Seyyah olarak Evliyâ Çelebi, metin olarak da Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi üç kıtada yüzü aşkın şehrin 17. yüzyıl dünyasına dair karanlıkta kalabilecek birçok bilgiyi günümüze kadar erişirmiştir. Çünkü Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, şehirlerin tarihi ve coğrafyası dışında sosyal, kültürel ve gündelik hayatına da dair birçok bilgiyi ihtiva eder. Evliyâ Çelebi, seyahatle geçen hayatı ve eseri ile günümüz seyyahları için de ilham kaynağı olmuştur. Onun izinde yolculuk eden seyyahlardan biri olan Haluk Dursun, gezdiği her yerde geçmişin izlerini arar. Kâh bulduklarına sevinir kâh kaybolanlara üzüülür. Her seyahatinde tarihe dair izler ararken üç yüzyıl önce o şehirlerde bulunmuş Evliyâ Çelebi’yi ve Seyahatnâmesi’ni de anar. Bu çalışmada iki seyyahın Tuna kıyısındaki seyahatine dikkat kesilip Tuna’ya ilişkin anlatılarına ve bakış açılarına yer verirken, 17. yüzyıldan 21. yüzyıla Tuna’ya ve Tuna kıyısına dair değişenlerin, değişmeyenlerin, benzerliklerin ve farklılıkların izini sürmeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler

Tuna, Evliyâ Çelebi, Seyahatnâme, Haluk Dursun, Seyyah.

* Makalenin geliş tarihi: 14.05.2022 / Kabul tarihi: 04.06.2022

** Dr. Öğr. Üyesi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, idanis@fsm.edu.tr, (Orcid ID: 0000-0003-3886-2039).

*** Dr. Öğr. Üyesi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, zkerefoğlu@fsm.edu.tr, (Orcid ID: 0000-0002-1827-5462)

Seyyah ve Seyahatnâme

“Seyahat! Herhalde insanın en güzel ve masum tutkularından biridir.”

Avusturyalı yazar Moritz Hartmann’ın (ö. 1872) 1852 tarihli Güney Fransa gezisi günlüğünde geçen bu söz seyahatin en temel insani tutku ve meraklarından biri olduğuna vurgu yapar. Bu anekdot ile Seyahatin Kültür Tarihi adlı kitabına başlayan Winfried Löschburg bir zamanların eşsiz ve önemli bir olayı olarak tanımlar seyahati. Bugün ise artık bir alışkanlığa dönüşmüştür. Günümüzde insanlar baş döndürücü bir trafikte her mevsim yolculuk halindedir. İş seyahatleri, aile ziyaretleri, kültür ve spor faaliyetleri, tatil ve dinlenme ve araştırma-inceleme gezileri. Bu seyahat akışına rağmen tarihin büyük seyyahlarına günümüzde pek rastlanmadığını belirten Löschburg bir zamanlar insanların sadece seyahat etmek için seyahat ettiklerini ifade eder:

“Seyahat etmek başlı başına bir amaçtı, bu uğurda dağlar, çöller ve denizler aşılır, yabancı yöreler, kentler, insanlar, gelenek ve göreneklerle tanışılırdı, Arap İbni Battuta’nın Hindistan’a ve Çin’e yaptığı yolculuk, bu diyarlarda kalış süreleri de dahil tam çeyrek asır sürmüştü. Yolculuk eğitimin, bilgi ve görgünün bir parçasıydı”¹

Dünyanın farklı coğrafyalarından büyük seyyahlar farklı amaçlarla yolculuğu çıkmış ve tarihte iz bırakmıştır. Uzak coğrafyaları tanımak, yeni yerler keşfetmek, macera peşinde olmak, para kazanma arzusu, yedi iklim hakkında bilgi sahibi olmak, ticari faaliyetlerde bulunmak ve yeni yollar keşfetmek gibi sebeplerle çıkılan yolculuklar sonucunda yeni keşifler, yeni fikirler ve dünyanın farklı coğrafyalarına dair zengin bilgiler ortaya çıkmıştır. “Aynı zamanda yüksek ve ciddi bir bilim de olan yolculuk, bizi kendimize getirir”² diyen Albert Camus (ö. 1960), seyahatin hem bu sonuçlarına hem de bizzat seyyahın gün görmüş, kültürlü ve birikimli bir kişiliğe dönüşümüne vurgu yapmaktadır.

Türk-İslâm tarihi seyahat kültürü açısından önemli bir birikime sahiptir.³ Seyahatnâme bırakan seyyahların izine baktığımızda elimizdeki

¹ Winfried Löschburg, *Seyahatin Kültür Tarihi*, Dost Kitabevi, Ankara 1998, 7-8.

² Winfried Löschburg, *a.g.e.*, 8

³ Türk-İslâm tarihindeki seyyahlar ve seyahatnamelere dair genel bir değerlendirme ile bu bölümde ele alınan eserler için bkz. Mahmut Ak, *Osmanlı’nın Gezginleri*, 3F

en eski tarihli seyahatnâme Çin coğrafyasına dairdir. 1419 yılında Timur'un oğlu Şahruh (ö. 1447) tarafından Çin'e gönderilen elçilik heyeti içerisinde yer alan Gıyaseddin Nakkaş (15. yüzyıl), iki yıl on beş ay beş gün süren seyahatinin her gününü kayıt altına alıp 1422 yılında Hitay Sefaretnamesi veya bilinen diğer adıyla Acâibü'l-Letâif eserini kaleme almıştır. Çin coğrafyasına dair bir diğer önemli kaynaklar ise Ali Ekber Hitayî'nin (16. yüzyıl) 1506-1508 yılları arasındaki elçilik görevine dair kaleme aldığı Kanûnnâme-i Hitâ ve Hotan ve Çin ve Mâçîn ile Seyfi Çelebi'nin (16. yüzyıl) Kitâb-ı tevârihi pâdişâhân-ı vilâyet-i Hind ve Hitây ve Keşmîr ve vilâyet-i Acem ve Kaşgar ve Kalmak ve Çîn adlı seyahatnâme türü eserleridir.

Akdeniz'in hemen hemen her kıyısını ve liman kentini gezip gören ünlü Türk denizcisi Piri Reis'in Akdeniz için bir şaheser ve başucu kaynak olarak kaleme aldığı Kitâb-ı Bahriyye adlı kitabı da uzun süren maceralı seyahatlerin, deniz savaşlarının, korsanlık mücadelelerinin sonucu elde edilen bilgiler neticesinde ortaya çıkan bir eserdir. Eser, Akdeniz'de seyahat eden seyyahlar, denizciler, savaşçılar ve tacirler için yüzyıllar boyunca başucu kaynağı olmuştur. 16. yüzyıl Akdeniz'ine dair muazzam bir eser olan Kitâb-ı Bahriyye günümüzde Akdeniz'e kıyısı olan tüm ülkelerdeki seyyahlar ve araştırmacılar için en önemli kaynakların başında gelmektedir. Piri Reis'in (ö. 1553) ardından Mısır kaptanlığı görevine tayin edilen Seydi Ali Reis (ö. 1562), Süveyş seferi esnasında Hint Okyanusu'nda gemilerinin çoğunun tahrip olması sonucu Hindistan coğrafyasında karaya çıkmıştır. Burada birçok sultanlık ve hükümdarlığın misafiri olmuş, Babürlü hükümdarı Hümâyün Şah (ö. 1556) tarafından da ağırlandı. Uzun ve meşakkatli bir yolculuk sonucu İstanbul'a varmıştır. Seydi Ali Reis, Kızıldeniz, Basra Körfezi, Hürmüz ve Hint Okyanusu sahillerinde yaşadıklarını, Portekizler ile girdiği deniz savaşlarını ve Hint coğrafyasındaki hükümdarlıklara dair bilgiler ile misafiri olduğu hükümdarların nâmelerini 1557'de Edirne'de bizzat Kanûnî Sultan Süleyman'a aktarmış ve seyahate dair izlenimlerini Mir'atü'l-memâlik adlı eserinde kaleme almıştır.

16. yüzyıl Akdeniz'i için Piri Reis'in bıraktığı mirasın Osmanlı kara toprakları için benzerini ise Matrakçı Nasuh (ö. 1564) bırakmıştır. Kanuni

Yayımları, İstanbul 2006; İlhami Danış, "Başlangıcından XVI. Yüzyıl Sonuna Kadar Türk İslâm Coğrafyacılığı (Ekoller, İsimler ve Eserler)", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 17. S. 33, 9-40.

Sultan Süleyman'ın 1533-1536 yılları arasındaki ilk İran Seferine asker olarak katılan ve aynı zamanda bir silahşör olan Matrakçı Nasuh bu sefer esnasında ordunun geçtiği ve konakladığı yerlere dair anlatıları minyatürlerle süslediği Mecmû'-ı Menâzil diğer adı ile Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irakeyn-i Sultan Süleyman Han adlı eseri de seyahatnâme türü kapsamında değerlendirilebilecek önemli kaynaklardan biridir. İstanbul-Tebriz-Bağdat güzergâhında yer alan Eskişehir, Konya, Adana, Erzurum, Diyarbakır, Erzincan, Bitlis, Halep, Bağdat, Tebriz gibi şehirler ile İstanbul'a dair minyatürler sayesinde bu şehirlerin 16. yüzyıldaki yapıları ve planları oldukça detaylı bir şekilde incelenebilmektedir. 16. yüzyılın bir diğer seyyahı ise Âşık Mehmed'dir. 1556 yılında Trabzon'da dünyaya gelen Âşık Mehmed, 20 yaşında başladığı yolculuğunda Trabzon ile İstanbul arasındaki Karadeniz sahilindeki şehirleri, Erzurum, Tiflis, Kırım, Manisa, İzmir, Selanik, Belgrad, Ege Denizi adaları, Kıbrıs, Mısır, Beyrut ve Şam bölgelerini gezmiş, seyahatinin son durağı olan Şam'da Menâzirü'l-avâlim adlı eserini kaleme almıştır. 14 ile 16. yüzyıllar arasındaki bu seyahatnâme kültürü 17. yüzyılda önemli bir isim ile zirve noktasına erişmiştir. Bu isim şüphesiz Evliyâ Çelebi'dir ve Evliyâ Çelebi, seyahat veya seyahatnâme dendiğinde ilk alan gelen isimlerin başındadır.

Seyyâh-ı Âlem ve Onun İzinde Bir 21. Yüzyıl Seyyahı

“Mahlas-ı hakîr-i fakîr ve dâ't-i kesîrî't-taksîr seyyâh-ı âlem ve nedîm-i âdem, Evliyâ-yı bi-riyâ ibn Dervîş Mehemmed Zillî”⁴

Seyyâh-ı âlem ve nedîm-i âdem olarak kendini tanıtan, Enderun'da iyi bir eğitim gören, IV. Murad'ın yakınında yer alan ve çoğu zaman onunla aynı sohbet ortamında bulunan Evliyâ Çelebi, kırk yılı aşkın süren seyahatinde 17. yüzyıl Osmanlı coğrafyasının neredeyse tamamına yakını gezmiştir. Doğduğu şehir İstanbul'la başlayan Balkanlar, Rumeli ve Anadolu yanısıra Mısır, Afrika'nın bir kısmı, İran, Kafkas ve Kırım coğrafyaları ile birlikte Osmanlı sınırlarının ötesine de gitmiş ve bu coğrafyalardaki şehirlerin büyük bir kısmını gezmiştir. Kendi ifadeleri ile

⁴ Evliyâ Çelebi b. Dervîş Mehemmed Zillî, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: I. Kitap*, haz. Robert Dankoff, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003, 11.

Rum, Arap ve Acem'de, İsveç, Leh, Polonya ve Çek'te 51 yıl⁵ boyunca 7 iklim ve 18 padişahlık görmüştür. Seyahatinin son durak noktası olan Mısır'da, Kahire şehrinde seyahatnâmesini kaleme almıştır. Seyahatnâmesi bugün 47 ülke ve 257 şehrin 17. yüzyılına dair, siyasi, sosyal, kültürel, gündelik hayat ve mimari başta olmak üzere birçok açıdan en temel başucu kaynağıdır ve bu açıdan oldukça önemlidir.

Evliyâ Çelebi, seyahati ve eseri ile modern seyyahların ilham kaynağıdır. Onun izinde onun gezdiği coğrafyalarda 17. yüzyılın izleri günümüzde hâlâ takip edilmekte ve incelenmektedir. Tabi ki süreç içinde 17. yüzyılın meşakkatli yolculuklarına nazaran seyahatlerin pek çok açıdan daha kolaylaştığı söylenebilir. Fakat yeni zaman seyyahının da ezber Google bilgilerini, hap formülleri, reklam yönlendirmelerini, yeniden yazımları ve kurguları aşarak şehrin kendisine, kalbine, sokaklarına erişmek ve kendi deneyimini yaşamak için ciddi bir çabaya ihtiyaç duyduğu açıktır. Buna rağmen, Seyahatnâme benzeri bir eserin ortaya konulması veya bu ölçekte bir etki uyandırmasının zor olduğu bilinmektedir.

Bu zorluk, elbette Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nde yer alan coğrafyadan daha çok kilometreye gidilemeyeceği yahut yazılan yeni bir eserin daha çok coğrafyanın bilgisini içermeyeceği anlamına gelmiyor. Bugün gezmenin, görmenin, gezilen yerlerde görülenleri duyulanları aktarmanın çok çeşitli yolları ve imkânları var. Sadece yeme içme odaklı belgesellerden, deniz yolu ile dünyanın gezildiği nice spesifik seyahate ve yansıtılış biçimlerine aşına olduk. Fakat görmenin ve görmenin sınırlarının belli olduğu dönem şartlarında gidilen yerlerin genel durumu, coğrafi konumu, tarihi, halkının özellikleri, dili, dini, kıyafetleri, sanatları, gündelik yaşamları, Müslüman-Gayrimüslim ilişkileri, gayrimüslim halkların gündelik hayatları, ekonomik ve kültürel durumları, nüfusları, ibadet yerleri, inanç ve itikatları, farklı topluluklara ait öyküler, türküler, halk şiirleri, söylenceler, masal, mani, ağız ayrılıkları, halk oyunları, giyim-kuşam, düğün, eğlence, inançlar, komşuluk bağlantıları, toplumsal davranışlar, sanat ve zanaat varlıkları, gezilen yörelerin evlerinden, cami, mescit, çeşme, han, saray, konak, hamam, kilise, manastır, kule, kale, sur,

⁵ 51 yıl ifadesi Evliyâ Çelebi'ye ait olup Hicri takvim esas alınmıştır. Bkz. *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: İstanbul 1. Cilt 1. Kitap*, haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003, 276; Evliyâ Çelebi, *a.g.e.*, 150.

yol, havra gibi değişik yapıların bütün özellikleri; bunların yapılış yılları, onarımları, yapan, yaptıran veya onaranlar, bulunduğu bölgelerin mutfak kültürü ile ilgili zengin bilgiler, gezilen bölgenin yönetiminden, eski ailelerinden, ileri gelen kişilerinden, şairlerinden, oyuncularından, çeşitli kademelerdeki görevlilerine kadar ayrıntılı bilgileri günün ihtiyaçları çerçevesinde bu denli hevesle anlatıldığı bir kaynak, elbette sıra dışılığını ve istisnalığını koruyacak, haberdar olanlar tarafından seyahatnâmeyle dair her meselede referans olarak zikredilecektir.

Bu sebeple İstanbul'da, Rumeli'de, Mısır'da, Anadolu'da Osmanlı'nın iz bıraktığı her yerde yolculuk eden gezginler Evliyâ Çelebi'den bir izin peşine düşer, seyahatlerinde onu ararlar. 21. yüzyılda Evliyâ Çelebi'nin izinde seyahat edenlerden Haluk Dursun da Evliyâ Çelebi'nin ve Türk-İslam medeniyetinden kalan izlerin peşine düşmüş, sadece düşmekle kalmamış gittiği gördüğü yerlerdeki bu arayışını kayda geçirerek seyahat kültürüne önemli katkı sağlamıştır. İstanbul'a Galatasaray Lisesi'nde eğitim almak için gelen Dursun, seyahat sevdasının gençliğinde kendisini yokladığını ve talebe iken yolculuklarının başladığını söyler.⁶ Tarihe duyduğu ilgi ile İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'ne giren, bu alanda hem akademik çalışmalarına devam eden hem de kamu kurumlarında görev alan Dursun'un akademik birikimi yanında kamusal alanda yaptığı çalışmalar ve aldığı görevler onun seyahatlerinin şekillenmesinde önemli rol oynamıştır.

Haluk Dursun'un seyahatlerine dair basılan eserler şunlardır:

İncir Çekirdeği: Hereke'den Çıktım Yola

Boğaziçi'nde Kırk Yılım

Osmanlı Coğrafyası'na Yolculuk

Tuna Güzellemesi

Nil'den Tuna'ya Osmanlı Yazıları

İstanbul'da Yaşama Sanatı

Oldukça ilgi gören bu eserlerin birçok baskısı farklı yayınevleri tarafından da yayınlanmaya devam etmektedir. Dursun, seyahat eserleri dışında *Medeniyet Köprüsü Beş Şehirli, Şehir ve Kültür: İstanbul ile Ayasofya*

⁶ Haluk Dursun, *Osmanlı Coğrafyasına Yolculuk*, Kapı Yayınları İstanbul 2017, s.9.

Müzesi Kültür Envanteri eserlerinde editör ve yazar olarak yer almıştır. Bu eserlerde de dikkatinin, aradığı Osmanlı coğrafyası izinde olduğu görülmüştür.

Seyyahın Motivasyonu veyahut Seyahat Yâ Resulallâh

Çalışmanın başında da ifade edildiği üzere seyyahın yolculuğuna vesile olan farklı sebepler söz konusudur. Her seyyahın farklı bir motivasyonu onu yolculuğa çağıran bir iç sesi vardır. Evliyâ Çelebi, Sultan IV. Murad devrinde 1041/1631-32 yılında belde-i tayyibe olan İstanbul'u, çevresindeki köy ve kasabaları yaya olarak gezerken hayalinde büyük bir seyahate çıkmak arzusu vardır.

“*Âyâ peder ü mâder ve üstâd [ü] bürâder kahurlarından nice halâs olup cihân-geşt olurum*” diye seyahat hayallerine dalan Evliyâ Çelebi “*Cenâb-ı Bârî*” den kendisine “*dünyada sıhhat-i beden*”, “*seyâhat-i tâm*” ve “*âhir nefesde iman*” duasında bulunur. Seyahat arzusu o ölçekte hayalini kaplamıştır ki dervişlerle yaptığı sohbetlerde en çok dünyanın her köşesinden, yedi iklimden aldığı bilgiler karşısında heyecan duymaktaydı. Aldığı her bilgi karşısında canı gönülden talep ettiği seyahat arzusu daha da artıyordu.⁷

“*Âyâ âlem[i] temâşâ ediip Arz-ı Mukaddese'ye ve Mısır [u] fiâm'a ve Mekke vü Medîne'ye varup ol Mefhar-i Mevcûdât hazretleri'nin Ravza-i Mutahharası'na yüz sürmek müyesser ola mı?*” diye “*nâlân*” olan Evliyâ Çelebi, aradığı işareti 10 Muharrem 1040/19 Ağustos 1630 yılında rüya aleminde görür. “*Hikmet-i Hudâ*” sebebi-seyâhat ve geşt [ü] güzâr-ı vilâyet” başlığı ile kaleme aldığı meşhur rüyası, ona yıllardır arzu ettiği seyahatinin başlangıcını oluşturmaktadır. Rüyasında (*beyne'n-nevîm ve'l-yakazada*) Unkapanı'nda Haliç kıyısındaki Ahi Çelebi Camii'nde sabah namazına iştirak eden Evliyâ Çelebi burada oldukça kalabalık bir cemaatle karşılaşmıştır. Evliyâ Çelebi camide cemaati temaşa ederken yanındaki zatın aşere-i mübeşşereden Sa'd b. Ebi Vakkas olduğunu öğrenir. Rüyası boyunca Sa'd b. Ebi Vakkas ona eşlik edecektir. Enbiya, evliya, şüheda ve sahabelerden oluşan cemaate Hz. Peygamber'de dahil olur. Bu uzun rüyanın sonunda Evliyâ Çelebi “*Hulâsa-i menâm*” başlığı ile “*Rüyanın özeti*”ni anlatır:

“*Rüyanın özeti: Ebî Vakkas oğlu Sa'd öğretmesiyle hizmetimi tamam ettim. Hz. Risâlet mihrabında yakıcı sesle uzzâl makamında bir Yâsîn-i şerif, üç kere İzâcâe*

⁷ Evliyâ Çelebi, *a.g.e.*, 11.

ve Muavvezeteyn surelerini tamam okudu ve Bilâl Fâtîha dedi. Hazret mihrabda ayak üzere dururken hemen Ebî Vakkas oğlu Sa'd hazretleri elimden yapışarak Hazret'in huzuruna götürüp,

"Sadık âşığı ve müştak ümmetin Evliya kulun şefaatin rica eder" deyip Hazret'e götürdü,

"Mübarek ellerini öp" deyince ağlamaklı olup mübarek ellerine küstahane dudaklarını vurup mehâbetinden, "Şefaati yâ Resûlallah" diyecek yerde,

"Seyahat yâ Resulallah" demişim. Hemen Hazret tebessüm edip,

"Allah'ım, şefaati, seyahati ve ziyareti sağlık ve esenlikle kolaylaştır." deyip "Fâtîha" dediler."⁸

Bu rüyayı Kasımpaşa Mevlevihane'si Şeyhi Abdullah Dede'ye yorumlatan Evliyâ Çelebi, şeyhin tavsiyesi ile seyahatine ve seyahatnâmesine İstanbul ile başlamıştır.

Haluk Dursun'un hayalleri de onun yolunu lise okuma için İstanbul'a düşürür. İlk seyahati ise Şam'adır. "Kendimi bildim bileli tarihi seven biri idim" diyen, kendi tabiriyle "hasbel Yök"⁹ tarih okumak zorunda kalmayan, Hereke'de yaşadığı iki katlı ahşap evdeki geçen yılların yaşanmışlıkları ile erken yaşta verdiği bilinçli bir karar ile üniversitede tarih eğitimi alanlardandır. Muhtemeldir ki Dursun, burada "hasbel Yök" ifadesi ile "hasbel kader" kullanıma atıfta bulunmakta ve tarih bölümünü tercih edişinin, üniversite sınav sonucuna göre yapılan alelade bir tercih olmadığını belirtmek istemektedir. Lise yıllarında bir yandan Osmanlıca'yı öğrenirken bir yandan devrin önemli mütefekkirlerinden Osmanlı'yı dinleme imkanına erişmiştir.

Seyahat merakı bu mütefekkirlerden Fethi Gemuhluoğlu'nun (ö. 1977) tavsiyesi ile başlamıştır. Gemuhluoğlu'nun 1975 yılında irticalen yaptığı dostluğa dair meşhur konuşma Dursun'u da oldukça etkilemiştir. Konuşmada, fikre, ormana, ağaca, uzva, tarihe, kendine dostluktan bahseden Gemuhluoğlu'nun bu konuşması hakkında Dursun şöyle söyler: "Bu öyle bir konuşmadır ki orada bütün bir gönül gürül gürül çağlar, muhabbet dağları kucaklar, iman öyle bir üslupla dile gelir ki konuşmanın her bir

⁸ Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: İstanbul 1. Cilt 1. Kitap, 1-5; Evliyâ Çelebi, a.g.e., 11-12.

⁹ Haluk Dursun, Nil'den Tuna'ya Osmanlı, Kapı Yayınları, İstanbul 2021, 11.

paragrafından bir kitap çıkar. O konuşmada merhum Gemuhluoğlu'nun beni çok ilgilendiren, hayatım boyunca beni düşündüren, bir nevi hiç yanı başımdan ayrılmayan bir muallim gibi benimle gezen bir talimatı vardır: 'Tarihe dost olmak, coğrafyaya dost olmak.'¹⁰

Coğrafyaya dostluk fikri Dursun'un içindeki seyyah iştiağıyla buluşur. "Osmanlı'nın ruhunu tanımak için coğrafyasını keşfe çıkacaksın!" diyen Gemuhluoğlu'nun "Tarihçi olmak istiyorsan, hele "Yakınçağ tarihçisi" olacaksın öyle sadece kütüphanede masa başında kitap karıştırmakla, arşiv belgeleri okumakla yetinmeyeceksin! Osmanlı'nın ruhunu tanımak için coğrafyasını keşfe çıkacaksın ve önce Şam'a gideceksin demiş ve sonra ilave etmişti: "Evvel-i fitne Şam, ahir-i fitne Şam."¹¹ sözü üzerine Dursun'un Türkiye dışındaki ilk rotası Şam olur. Şam şehri ile Dursun'un Osmanlı coğrafyası gezileri başlar. "Ancak bu zamanda gezmek, bir nevi Evliyâ Çelebilîğe soyunmak kolay değil, çoluk çocuğun hem rızkından hem vaktinden çalıyor sunuz"¹² der Dursun ve Evliyâ Çelebi'nin rüyasına atf yapar:

"Suriye benim için ne güzel bir staj, ne güzel bir araştırma sahası oldu. Ve sonra hiç durmak dinlenmek bilmeden, her kesin kaynağını çok merak ettiği, sırrını benim bile tam olarak çözemediğim bir bereket ve art arda gelen zuhuratlarla "Seyahat yâ Resulallah!" diyen tam bir seyyâh-ı fakir oldum."¹³

Hem Evliyâ Çelebi hem de Haluk Dursun'un hayatlarında önemli ilim ehlinin etkisi söz konusudur. Hattat, musikişinas, nakkaş, hakkak gibi vasıflara sahip olan Evliyâ Çelebi'nin eğitim hayatı boyunca devrin önemli siyasi ve ilmi kişilerle irtibatı olmuştur. Lalesi Turşucubaşı Ahmed Ağa, hat hocası Güğümbaşı Mehmed Efendi, musiki hocası Musahip Derviş Ömer, nahiv ve kafiye ilmi dersinde ise hocası Keçi Mehmed Efendi'dir. Lise yıllarında Osmanlıca derslerine başlayan Dursun ise ders aldığı veya istifade ettiği devrin önemli isimleri arasında Prof. Dr. Osman Turan (ö. 1978), Mimar Ekrem Hakkı Ayverdi (ö. 1984), Cemil Meriç (ö. 1987), Necip Fazıl (ö. 1983), Ali İhsan Yurt (ö. 1993), Ziyad Ebuzziya (ö. 1994), Prof. Dr. Muhammed Hamidullah (ö. 2002), Muzaffer Ocak (ö. 1985) ve M. Zahid

¹⁰ Haluk Dursun, *a.g.e.*, 19.

¹¹ Haluk Dursun, *a.g.e.*, 13-14.

¹² Haluk Dursun, *a.g.e.*, 19-20.

¹³ Haluk Dursun, *a.g.e.*, 12.

Kotku'yu (1980) belirtir. Ancak lise yıllarında onu en çok etkileyen yukarıda ifade edildiği üzere Fethi Gemuhluoğlu olmuştur.

Seyyahların Şehre Bakışı

Seyyahın motivasyonu nedir? “Öteki”ni görmekten muradı nedir? “Öteki”ni gördükten sonra seyyahın anlatı düzleminde değişiklik olur mu? “Kendi”sini nasıl kurar? Şehre nereden bakar? Şehre bakarken nerede, nasıl konumlanır? Şehri nasıl alımlar? Seyahatnâmeler sadece bunları düşünerek ve bunlara dikkat edilerek yazılmıyor olsa da aslında şehre, su kaynaklarına, mimariye, çarşıya, yiyeceğe bakarken seyyaha dair pek çok psiko-sosyal, kültürel süreç de açığa çıkmaya elverişli hale gelir. Hatta sadece bu süreçler değil, seyyahın kendi iç dünyası da bu yazım sırasında açığa çıkmış olur. “Seyahatler seyyahın kendi dışında kalan dünyaya yapılan bir yolculuk olmaktan çıkıp bizzat kendine ve kendi dünyasına yaptığı bir yolculuğa dönüşür.”¹⁴ Nihayetinde kültürlerin, geleneklerin incelenmesi, bu incelemelerin bir uzmanlık alanına dönüşmesi de ilk etapta seyyahların gözlemleri ve aktarımları ile kurulduğu için gezmek ve yazmanın sadece gezmek ve yazmak olmadığını bilindiği, seyyahla antropoloğun birbiri yerine geçebilme ihtimalinin olduğu bir dünyanın içinden konuşurken, seyahatnâmelerin aktardıklarına pek çok farklı açıdan bakılabilir.

Evliyâ Çelebi'nin *Seyahatnâme'sine* baktığımızda, “hayranlık” makamında bir yazar anlatıcı ile, olanı biteni anlamaya yatkın, günü anlamak, kavramak, aktarmak isteyen bir seyyahla karşılaştığımızı söyleyebiliriz. Şehrin güzelliği, kuruluş tarihi, eğer İslamlaşmışsa, Müslümanlar tarafından ne zaman fethedildiği ve Osmanlı hakimiyetine girmiş ise kimin döneminde Osmanlı topraklarına dahil edildiği Evliyâ Çelebi'nin dikkatinin başat noktalarını teşkil eder. İkinci olarak şehrin adı, bu adın kökeni, şehrin idari yapısı, şehrin ekonomisi, gelirlerine sıra gelir. Ardından şehrin en önemli unsurlarından olan surların veya kale/lerin anlatımına yer verilir. Mahalleler, mahallelerdeki önemli sivil mimari (saray, köşk, ev), camiler, mescitler, tekkeler, medreseler, mektepler, çeşmeler Evliyâ Çelebi şehirlerin ana unsurlarından olarak anlatılır. Bu sivil mimarinin binaların büyüklüğünü, tezyinâtını; bu binaların bânilerini,

¹⁴ İbrahim Şirin, “Batılı Seyyâhların İzleniminde Sûfiler”, *Sûfi Araştırmaları*, C. 3, S. 5, 2012, 22-23.

mimarlarını, kitabelerini ve tarihlerini kaydeder. Bu anlatılar şehrin hamamları, su kaynakları, hanları, çarşıları, pazarları ile renklenir. Şehirde yaşayanlar da *Seyahatnâme*'nin temel ilgi alanlarına girer. Şehrin insanların genel tasviri, şehrin uleması, önemli şahsiyetleri, dervişleri, hekimleri, şairleri, şehirde yaygın kullanılan kadın ve erkek isimleri, insanların kıyafetleri, dil ve şiveleri diğer önemli detaylardır. Gezdiği her mahallenin halkı/ahalisi hakkında ilginç bilgiler toplar, onların dinlerini, törenlerini, âyinlerini, dillerini, giysilerini, gelenek ve göreneklerini tetkik eder. Şehrin coğrafi konumu, şehirde yetişen ürünler, yiyecek ve içecekler, mesire yerleri şehir tasvirine dair anlatımın devamını teşkil eden hususlardır. Bütün bu bilgiler verilirken "şehrin sesi"ne kulak kabartılır. Şehirde mekâna, insana, tabiata, olaylara dair anlatılan "can alıcı unsurlar" ve hikâyeler de okuyucuyu bulur. Söz konusu "acayip ve garayip" hikâyeler, yaşamın her alanının içinde yer alan canlı anlatılardır.

Seyahatnâme'de yer alan bazı anlatılar, kimi zaman "hayali", kimi zaman "fantastik", kimi zaman "egzotik" bulunmuş, bu anlatılar, seyahatnâme türünün edebi imkânlarının sınırlarına dair pek çok tartışmayı da gündeme getirmiştir. Metni sadece vesika olarak görmek isteyen, kayda geçen her şeyi somut bir realite çizgisi ile güvenilirlik ve geçerlilik testine tabi tutan bakış açısı, genellikle *Seyahatnâme*'yi tekinsiz bir düzlemle ilişkilendirmiştir. Bu noktada, Yeliz Özey'in *Seyahatnâme*'yi acayip edebiyatı açısından değerlendirdiği makalesine dikkat çekmek yerinde olacaktır. "Evliyâ Çelebi'nin merakı, hikâyeyi kurgulama, hikâyeyi anlatma ve hikâyeyi yazıya dökme ustalığı, ona dair bir "acayip ve garip dünya"ya sahip olmamızı sağlamıştır." diyen Özey, hikâyelerin o dönemin dinleyicisi ve okuru için hem belgesel hem de edebî özellikleriyle önemli ve anlamlı olduğunun kabul edilmesi gerektiğinin altını çizer. Özey'in ifadesi ile, "17. yüzyıl sözlü geleneğinde yani toplumun güncel kültür değerlerinde var olmayan hiçbir nesne, varlık ya da olgu Evliyâ Çelebi *Seyahatnâme*'sinde "acayip ve garip" olarak yer almamaktadır. Bilakis, bu başlık altında toplumun en azından bir bölümünün benimsediği tuhaf inanç ve uygulamalar sahici bir sorgulamaya tâbi tutulmakta, kimi yöneticilerin bu kadar zayıf, halkınsa bu kadar mağdur olduğu durumlar şaşkınlıkla anlatılmakta, en egzotik âdetler aktarılıp hoşgörüyü karşılanmakta, bitkiler ya da hayvanlarla ilgili bilgiler bugün hâlâ belgesel niteliğini korumakta, çoğu zaman bir derlemeci tavrıyla efsane ve rivayetler aktarılmaktadır. Bu

sözü edilen özelliklerin hiçbiri “gerçekten” seyahatin -bugünün okurunun beklediği türden- “olağanüstü” yönlerine işaret etmez. Evliyâ Çelebi, kimi zaman büyük bir iştahla kurmaca hikâyeler anlatır; yarattığı edebî; mizahî ya da dramatik etkiyle amacına da ulaşır. Ancak okurunun bu anlatılara ilahi bir bağlılıkla inanmasını talep etmez; aksine kendisini bir hikâyeci olarak takdir etmesini bekler. Söz konusu kurmaca dünyası olsa bile, Evliyâ Çelebi, hiçbir “acayip ve garip” hikâyesinde gerçek yaşama, daha doğrusu insana ve onun 17. yüzyıldaki dramatik yansımalarına dokunmayan bir unsurla okurunun karşısına çıkmaz.”¹⁵

Bu çerçevede *Seyahatnâme*'de 225 şehrin 17. yüzyıl izleri bütün bu özelliklerle yer alır. Evliyâ Çelebi'de 225 şehrin içinde öne çıkan şehirler vardır. En başta İstanbul, sonra Bursa, Erzurum, Konya, Şam, Urfa, Edirne, Bağdat, Bitlis, Diyarbakır, Musul, Tebriz, Belgrad, Özü, Saraybosna, Üsküp, Budin, Estergon, Mostar, Viyana, Eflak, Saray, Selanik, Elbasan, Ohri, Manisa, İzmir, Adana, Halep, Şam, Kudüs, Mekke, Medine, son durağı Kahire ve diğer şehirler okurun bütün bu unsurları bulabileceği özelliklerle aktarılır.

Bir seyyah ve seyahatnâme yazarı olarak Haluk Dursun'un motivasyonu ise Osmanlı izlerini aramaktır. Bir sonraki nesile bu arayışı aktarmanın anlamına yoğunlaşarak gezilerini hem fotoğraf, video kaydı gibi farklı formatlarda kayda alır hem de kitaplaştırır. Şehir kimliklerinin git gide yitdiği, her yerin birbirine benzemeye başladığı bir dünyada kimlikli şehirleri görmek, hele de şehirlerin Osmanlı kimliğini görmek için “ara”yan tarafındadır Dursun. Osmanlı ile münasebetimizin kaybolmasının, coğrafyayı bilmemekle, unutmakla ilgisi olduğunu düşünür. Muhtemeldir ki, coğrafyaya aşına oldukça münasebetin, irtibat da kuvvetlenecektir.

Bu unutuşa örnek olarak İstanbul surlarındaki kapıların isimlerini zikreder. İstanbul surlarındaki kapılardan biri Belgrad Kapısı, bir diğeri Edirnekapı'dır. Dursun, Osmanlı coğrafyasından yaşayan biri için İstanbul surlarından dışarıya Rumeli'ye çıkmanın Edirne'ye ve Belgrad'a gitmekle aynı anlamı ifade ettiğine vurgu yapar. Evliyâ Çelebi zamanında kapıların anlamı, tam da bu üzeredir. Fakat bugün bir zamanlar Devlet-i Aliye'nin sınırları içerisindeki şehirlerin isimlerinin değişmesi mesela, Köstence'nin

¹⁵ Yeliz Özay, “Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nin Acâib Edebiyatı Açısından Değerlendirilmesi”, *Millî Folklor*, S. 10, 2014, 132.

Constanta'ya, Üsküp'ün Skopje'ye, Filibe'nin Plovdiv'e, Manastır'ın Bitola'ya, Yenişehir'in Larissa'ya dönüşmesi, bu şehirlerin daha dün Osmanlı coğrafyasının birer parçası olduğu, payitaht İstanbul ile doğrudan bağlantılı olduğu gerçeğini örtmekte ve zihinlerimize sınır çizmektedir. Öyle ise önce isimleri hatırlamak, sonra mekanları gidip görmek ve zihinleri diri tutmak lazımdır. Bunun için gezer ve bunun için yazdığını söyler Dursun. Bütün yazılarının ve anlatımlarının toplamda "Osmanlı Coğrafyası'na Yolculuk" olduğunun altını çizer.¹⁶

Tahayyülünde Evliyâ Çelebi'nin şehirleri vardır. Ona göre bu/bir şehrin, kadim bir tarihe sahip olmak, bu tarihin izlerini üzerinde taşımak, tıpkı Bursa veya Bosna gibi bir dağın eteğinde kurulmak, heybetli dağlara sırtını yaslamak, ovaya doğru yayılmak, şehirde yetişenlerin inşa ettiği nadide ve mücevher misali mimari eserlere sahip olmak gibi özellikleri olmalıdır. "Alaturka kiremitle dokunmuş dam estetiği", "Arnavut kaldırım sokaklar", "dağlardan nebean edip gelen ve ortasından geçen bir nehir ve bu nehrin üzerinde inşa edilmiş köprü", "şehrin sokaklarının köşe başlarında çeşmeler", "şehrin ana camii ve avlusunda anıt bir çınar ve gölgesinde huzur içinde medfun olan alimlerin, ariflerin olduğu serviler" gibi pek çok detayı da ekler. Aslında, 'ben şehre şehir demem bu özellikleri olmayınca' dercesine detaylandığı bu özelliklerin çok kolay bulunmayacağını farkındadır; ama arandığında nerede bulunacağını da bilmektedir. Bu şehirler olsa olsa Osmanlı coğrafyasında gezildiğinde karşısına çıkabilecektir. Örnek olarak, Bağdat, Necef, Taif, Taşkent, Buhara, Semerkand, Horasan, Kazan, Ahıska, Tebriz, Saraybosna, Travnik, Mostar, San'a, Hanya, Bender, Dimyat, Kurtuba ve Granada'yı sıralayan Dursun'un ilk halkadaki şehirlerini böylece öğrenmiş oluruz.¹⁷

Bu çalışmada biz, Evliyâ Çelebi ve Haluk Dursun'un ortak uğrak noktalarından birisi olan Tuna Nehri'ne yakından bakacak ve her ikisinin satırlarındaki Tuna'ya dikkat kesileceğiz.

Tuna Kıyısında İki Seyyah

Almanca, Donau; Macarca, Duna; Slovence, Donava; Slovakça, Dunay; Sırpça ve Bulgarca, Dunav; Rusça ve Ukraynaca, Dunay; Latince, Danubius,

¹⁶ Haluk Dursun, *a.g.e.*, 21.

¹⁷ Haluk Dursun, *a.g.e.*, 34.

Danuvius; İbrance, Duner; İtalyanca, Danubio; İngilizce, Danube ve Türkçe, Tuna... Birçok farklı dilde benzer bir ses çağrışımı ile yer alışı aslında Tuna'nın kaç farklı coğrafyaya ne kadar benzer şekilde dokunduğunun da göstergesi gibi... Rusya'daki büyük Volga Nehri'nden sonra Avrupa'nın en uzun ikinci nehri olması, Volga Nehri'ne ev sahipliği yapan Rusya'dan geçmemesi ama, Viyana ve Budapeşte gibi Avrupa'nın en güzel şehirlerinden geçmesi, Tuna nehrine özellikli konumunu verir. Tuna, tarih boyunca önemli bir su yolu olmuştur. Avrupa'nın merkezini Karadeniz ile bağlayan bu nehir devletler arasında ticari, siyasi ve sosyal ilişkilerde etkin bir konumu vardır. Tuna ile İstanbul arasındaki bağ ise Osmanlı tarihi açısından büyük önemi haizdir. Osmanlı'nın Rumeli toprakları ile ulaşım ağının en temel araçlarından biridir Tuna.

Evliyâ Çelebi 1651 yılının Ağustos ayında çıktığı yedinci yolculuğunda Tuna'nın kıyısında yolculuk etmiştir.¹⁸ Melek Ahmet Paşa (ö. 1662)¹⁹ ile çıktığı bu yolculukta Rusçuk'ta verilen kırk günlük mola sürecinde kayıklarla Tuna'nın karşı sahiline geçip Yergöğü şehrini ziyaret eder. Rusçuk'tan Niğbolu'ya geçen Evliyâ Çelebi bu şehirden övgüyle bahseder. Niğbolu şehrinin halkının zengin, şehrin bereket ve bolluk içinde olduğu ve halkın misafirperver olup kapılarının herkese açık olduğunu anlatan Evliyâ Çelebi şehir için oldukça övgü dolu cümleler ifade eder. Bu güzel şehrin, Niğbolu'nun hayat kaynağı ise Tuna Nehri'dir.²⁰ Niğbolu'dan oldukça keyifle ayrılan Evliyâ Çelebi buradan tekrar Rusçuk'a hareket eder. Rusçuk aynı zamanda Evliyâ Çelebi'nin Tuna'ya dair gözlemlerini kaleme aldığı yerdir. Rusçuk Kalesi ile karşısındaki Yergöğü Kalesi arasında Tuna Nehri akar. Hem de gayet geniş ve derin olarak akar. Evliyâ Çelebi de Tuna Nehri'ni ilk defa burada görmüştür ve suyundan içmiştir. "*Evsâf-ı nehr-i azîm ve atiy-yi kadîm Sun'-ı Hudâ, ya'nî Nehr-i Tuna*" yani "*Büyük ve eski nehir,*

¹⁸ Bu yolculuk Seyahatnâme'nin 6. cildinde yer almaktadır.

¹⁹ Melek Ahmed Paşa IV. Murad'ın damadı olup IV. Mehmed döneminde vezîriâzamlık yapmış bir Osmanlı devlet adamıdır. Ayrıca Evliya Çelebi'nin akrabası olup ünlü seyyahı yirmi bir yıl boyunca himaye etmiştir. Bkz. Fikret Sarıcaoğlu, "Melek Ahmed Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, C. 29, s. 42-44.

²⁰ *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: 3. Cilt 2. Kitap*, haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları İstanbul 2006, 419; Evliyâ Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: III. Kitap*, haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları 1999, 184.

*Tanrı eseri Tuna Nehri*²¹ başlığı ile kendisinin görebildiği kadarıyla Tuna'ya katılan nehirleri ve Tuna'ya dair bilgileri anlatır ve Tuna'yı "ümmü'n-nühûr-ı Rûm" yani "Rûmeli nehirlerinin anası, büyük nehir" olarak tarif eder.²² Evliyâ Çelebi'ye göre Rumeli tarafından Tuna'nın kaynağına kadar Tuna'ya karışan ve Tuna'ya hayat veren otuz altı nehir vardır. Bunlardan on bir tanesi Viyana'dan Prag'a kadar olan nehirlerdir, ancak isimleri "kefere" dili olduğundan Evliyâ Çelebi'nin hatırında kalmamıştır. Diğer yirmi beş nehir ise isimleri, kaynakları ve nereye geçip Tuna Nehri ile birleştiği *Seyahatnâme*'de tek tek ifade edilir.²³ Bu nehirler dışında Macaristan'dan, Eğri eyaletinden, Tımsvar eyaletinden, Eflak ve Boğdan'dan Tuna'ya karışan otuz adet nehir daha vardır.²⁴ Böylece Evliyâ Çelebi, toplamda Tuna'ya karışan altmış altı nehir hakkında bilgi verir.

Evliyâ Çelebi, az bir gayret ile Tuna Nehri'nin yine İstanbul içinde akıtılmasının mümkün olduğunu belirtir. Böyle önemli ve stratejik önemi haiz bir Avrupa nehrini Anadolu'ya yakınlaştırmamanın hem fiziki hem de metaforik anlamını kast ederek mi bu imkân üzerinde durmuştur,

²¹ Evliyâ Çelebi, *a.g.e.*, 182; *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*: 3. Cilt 2. Kitap, 419.

²² Evliyâ Çelebi, *a.g.e.*, 180; *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*: 3. Cilt 2. Kitap, 422.

²³ Lom Nehri (Niş şehri yaylaları), Yantura Nehri (Şıpka yaylaları), Rosita Nehri (Torvakutran Dağı), Otma Nehri (Lofça şehri- Karlhova Dağları); Vit Nehri (Tatyon Dağları), Işkir Nehri (Samakov Dağları), Lofdir Nehri (Lofdir Dağları), Okus Nehri (Viraca Dağları), Tomuk Nehri (Viraca Dağları), Büyük Morava Nehri (Hersek sancağında Öziça şehri dağları), Büyük Sava Nehri (Bosna eyaletinde Karka sancağı toprağında Zirinoğlu diyarları ile Doduşka Dağları), Dirin Nehri (Çemerne yaylası), Tihotine Nehri (Palak Kalesi dağları), Işkir Nehri, Sava Nehri, Dırava Nehri (Hırvat diyarından Ligorad, Çakatorna ve Doduşka dağları), Kırasıçe Nehri (Yakova ile Pojega Dağları), Şerviz Nehri (Balatin Gölü), Raba Nehri (Uyvar kalesi dağları), Rayçe Nehri (Samartin dağları), Kalka Nehri (Paçarhont Yaylası), Layta Nehri (Nemse Dağları), Beç Nehri (Alman dağları), Fulande Nehri (Alman dağları) ve Beyara Nehri (Alman dağları). Bkz. Evliyâ Çelebi, *a.g.e.*, 181-182; *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*: 3. Cilt 2. Kitap, 423-425.

²⁴ Madin Nehri, Pozab Nehri, Litre Nehri, Ipol Nehri, Gara Nehri, Büyük Tise Nehri, Bekey Nehri, Olti Nehri, Palosin Nehri, Ormaniçe Nehri, Pirahova Nehri, Balvanoişe Nehri, Bozav Nehri, Rimlik Nehri, Fohşan Nehri, Pokta Nehri, Büyük Siret Nehri, Birlad Nehri, Iskıntı Nehri, Zuta Nehri ve Büyük Prut Nehri. Bkz. Evliyâ Çelebi, *a.g.e.*, 182-183; *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*: 3. Cilt 2. Kitap, 426-427.

bilemiyoruz. Ama bu konuda açıkça Osmanlı sultanlarının himmetini arzuladığını görüyoruz:

“Tuna’nın bir kolu da Büyük Çekmece ve Küçük Çekmece göllerinden doğup Marmara Denizi’ne karıştı. Bu anlattığımız yerlerden akan tatlı kaynakların Tuna Nehri’nden olduğuna ispatımız odur ki Tuna Nehri’nde bulunan morina balığı, mersin balığı, uştuka ve çıka balığı hepsi Tuna Nehri’ne mahsus iken anılan kaynaklardan ve Çekmece göllerinden çıkıp avcuların avına düştüğü, birkaç kere Çekmece gölünde hakîr tarafından görülmüştür. ... Yıldırım Han, Nigebolu’yu ve Feth-i İslâmî fethedip Tuna Nehri’nin İstanbul’a aktığı konuşma sırasında anılınca Demirkapı’dan saman ve kömür döküp Duna değirmenlerinden, Pınarhisar’dan ve Çekmece göllerinden saman ve kömür çıktığı Tuhfe adlı tarihte yazılıdır. Hatta Sultan Ahmed Han kızı Fâtîma Sultan oğlu Süleyman Bey ile İstanbul ile Çatalca arasında Azatlı adlı köyde göklere baş çekmiş kayaları dağcılar delip Tuna Nehri’nin nice günler aktığı yerlerde belirtileri açıktır. Eğer Osmanlı sultanları himmet etse azıcık çalışma ile yine Tuna Nehri’ni Yenibahçe ve Aksaray içinden akıtmak mümkün idi vesselâm.”²⁵

Tuna, Evliyâ Çelebi’nin anlattığı nehirlerden birisidir. Elbette “ümmü’n-nühûr-ı Rûm” olmasına özel bir vurgu vardır. Fakat Haluk Dursun için Tuna, başka bir anlam kazanır. Artık sınırlar içinde olmayan bir medeniyetin ortaya koyduğu pek çok unsurun sembolü gibi okur. Tuna, onun için kolektif hafızadan çağrılan şifre gibidir. Bu alımlayış, bu konumlandırış, aslında Dursun’dan çok evvel temelleri atılmış bakışı işaret eder. Yeni bir ülkenin kuruluşu esnasında ve kuruluşundan sonra ayaklarını bastığı yer, dayanağı, geçmişi, hangi köklerle geleceğe uzanacağı noktasındaki tartışmalar esnasında teklifini “kökü mazide olan âti” fikrinden yana yapanların timsal isimlerinden biri olan Yahya Kemal, Dursun’un hem Tuna konusundaki hem de seyahatinin arayış orijinindeki başat motivasyonunu çözmek için kilit bir isimdir.

Yahya Kemal’in (ö. 1958) Balkan’a seyahat yazısında söylediği “Türk’ün gönlünde dağ varsa Balkan’dır, nehir varsa Tuna’dır”²⁶ cümlesi, sadece onun gibi Üsküp doğumlu bir şairin değil, dönemi içinde ve sonrasında pek çok Türk aydınının gönlünden geçenlere işaret etmektedir. Osmanlı’nın

²⁵ Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: I. Kitap, 17.

²⁶ Yahya Kemal Beyatlı, *Çocukluğum, Gençliğim, Siyasi ve Edebî Hatıralarım*, İstanbul, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları 1976, 146.

Avrupa'daki ayak izleri demek olan Balkanlar'ın, yıllar boyu memleketin bir uzvu olarak yaşadktan sonra savaşlarla başka sınırlar içinde kalması, ülke aydınını derinden yaralar. Yahya Kemal, yıllar sonra Balkanları gezerken şöyle diyecektir: *"İstanbul'dan Sofya'ya kadar küçük bir seyahat mazinin kalbimde kalan hayalini sileceğine bilakis daha ziyade alevlendirdi. Türklük, Avrupa'ya doğru cezr ü meddi biten bir deniz gibi o dağlardan çekilmiş, lakin tuzunu bırakmış. Bütün o toprak Türklük kokuyor. Bu tuz Bulgar vatanının toprağında mı kalmamış? Kanında mı? Meşrebinde mi? Lisanında mı? Lisanının sarfında ve nahvinde mi kalmamış? Daha nerelerinde Yarabbi? O topraklarda gezindiğim müddetçe hep bunu hissettim."*²⁷

Dağlardan çekildikten sonra o kalan tuz, adeta Tuna isminde kökleşir. Şairin, *"Bin atlı akınlarda çocuklar gibi şendik/Bin atlı o gün dev gibi bir orduyu yendik"* dizeleriyle başlayan meşhur "Akıncılar" şiiri şöyle devam eder: *"Ak tolgalı beylerbeyi haykırdı: "İlerle!" / Bir yaz günü geçtik Tuna'dan kafilelerle"*.²⁸ Sadece Yahya Kemal'de değil pek çok şair, yazar ve aydın için çoğunlukla eski günlere özlemin, Osmanlı döneminin bütüncül medeniyet anlayışına, iklimine hasretin timsali olur Balkanlar ve Tuna Nehri.

Haluk Dursun, bu zincirin bilinci ile yaklaşır Tuna'ya. Ve kendisinden evvel Tuna'ya ilişkin yazan isimleri anar. Ahmet İhsan (Tokgöz), *Tuna'da Bir Hafta* (1911); Falih Rıfkı Atay, *Tuna Kıyıları* (1938); İsmail Habib Sevük, *Tuna'dan Batı'ya* (1935-1944); Burhan Arpad, *Tuna'dan Şimal'e Avrupa* (1953). 1864 yılında kurulan Osmanlı'nın ilk vilayet matbaası Tuna vilayet matbaası, 1865 yılında yayın hayatına başlayan ilk resmi vilayet gazetesi Tuna Gazetesi ve Tuna adını taşıyan gazeteleri zikreder. Bütün bu isimlerin işaretleri, kendi tabiri ile Dursun'daki "Tuna hastalığı"nın oluşmasında etkindir. Gemuhluoğlu'nun, Tuna şiiirlerini bir araya getirip Rumeli asıllı Ali Hatipoğlu'na okuması, Dursun'un Orhan Şaik Gökyay'dan Tuna şiiri dinlemesi ve özünde "su"ya bir köy deresinden büyük nehirlerle kadar merak duyması, onda Tuna'ya karşı ayrı bir heyecan oluşturur.²⁹ Şiirinin başlığı Tuna nehrinin kaynağı atıfla "Am Quell der Donau" olan ve nehirden uzun uzun bahseden Alman şair Friedrich Hölderlin, yine Alman şairlerden Tuna nehrine şiirler yazan Friederike Kempner yahut Karl Mayer,

²⁷ Yahya Kemal Beyatlı, *Çocukluğum, Gençliğim*, 147.

²⁸ Yahya Kemal Beyatlı, *Kendi Gök Kubbemiz*, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul 2008, 13.

²⁹ Haluk Dursun, *Tuna Güzellemesi*, Kapı Yayınları, İstanbul 2016, 7-8.

Dursun'un kadrajına girmez. Hatta Victor Hugo'nun, "The Danube In Wrath"³⁰ adlı, Tuna'yı gazap içinde tanımlayan ve Belgrad'daki minarelerden bahseden şiiri de... O, kendi arayışına yazgılı şekilde dolaşır Tuna kıyılarını. Görebildiğimiz kadarı ile, Avrupa'nın önde gelen şairlerinin Tuna hakkında yazdığı şiirlerde Tuna'nın kendi vatan topraklarından geçmesine ilişkin mutluluk da Tuna'nın kollarının bir başka ülkeye ait olmasının getirdiği üzüntü de yer alır. Pek çok metaforik anlatım imkânı ile bu nehir, Avrupa edebiyatına ilham olan doğal güzelliklerden biri olarak, karşılaştırmalı bir çalışma için zengin bir bakış açısı verme potansiyeli taşımaktadır.

Evlîyâ Çelebi için Tuna'nın güzelliğine temaşa ettiği şehir olan Rusçuk, Haluk Dursun için de en güzel Tuna şehirlerinden biridir. Midhad Paşa'nın imar ettiği bu şehrin kalesinden Tuna ovaları ve Balkan dağlarına kadar uzanan bir ufukla karşılaşmak heyecanını artırır.

Dursun'un Tuna gezileri üç eserinde yer alır. *Osmanlı Coğrafyasına Yolculuk, Nil'den Tuna'ya Osmanlı* ve sadece Tuna'ya mahsus *Tuna Güzellemesi*. Dursun, seyahat ettiği pek çok yerde olduğu gibi, Tuna gezisini de fotoğraflar ve *Tuna Güzellemesi*'ni okurken bu fotoğraflar okuyucuya eşlik eder. 17. yüzyılda sınırlı sayıda minyatür ve gravürlere konu olan Tuna'nın güzelliği, Tuna'nın kıyısında kurulan ve içinde Tuna'nın geçtiği

³⁰ "The Danube In Wrath
("Quoi! ne pouvez-vous vivre ensemble?")
[XXXV., June, 1828.]

*The River Deity upbraids his Daughters, the contributory Streams: -
Ye daughters mine! will naught abate
Your fierce interminable hate?
Still am I doomed to rue the fate
That such unfriendly neighbors made?
The while ye might, in peaceful cheer,
Mirror upon your waters clear,
Semlin! thy Gothic steeples dear,
And thy bright minarets, Belgrade!"*
Fraser's Magazine

Bkz. Victor Hugo, "The Danube In Wrath", *The Complete Works of Victor Hugo / The Complete Poems*, Delphi Classics, United Kingdom, 2017.

şehirler 21. yüzyılda her an görsellerle Dursun, kitabında okuyucuya hem Tuna'yı anlatır hem de gezdirir.

“Tuna'ya Nereden Geldik?”

Bu soru, her iki seyyahın da gündemindedir. Evliyâ Çelebi, Osmanlı Türkleri'nin Tuna'ya güneyden erİştirdiklerini ve Tuna'nın büyük bir kısmını bir Türk nehri haline dönüştürdüklerini söyler. Tuna doğrudan aracasız devletin kalbi İstanbul ile bağlıdır. Bu bağı Evliyâ Çelebi bazı anlatılarla taçlandırır. Bunlardan biri, İstanbul'un yedinci kurucusu olan Kral Vezendon'un amcası Yanevan kralın Tuna Nehri'ni İstanbul'a getirmesi hikayesidir:

“Yanevan Kral deniz gibi kafir işçileriyle Tuna Nehri'nin Temmuz ayında az aktığı yere gelip İstanbul ile Tuna'nın hendese ilmi üzere yüksekliğini alıp Tuna kıyısında Feth-i İslam Kalesi yakınında Severin ve Sioerin kalelerine yakın yerin yer seviyesini yüksek bulup o yerde Tuna kıyısını kazdı. Yüz binlerce ırgat ve ustalar ile Tuna'nın akış yönüne yarararak ve binlerce arklar kazarak ferhadi külünkler ile yüksek dağları kırarak derelere kantaralar yaparak İstanbul yakınında Azatlı adlı yere Tuna'yı getirdiler. Sonra Tuna Nehri içre büyük sert taşlar ile bir taş rıhtım yapıp o yere bir demir kapı inşa ettiler, hala Tuna Nehri az akarken anılan demir kapı görünür. Hakir o semtlerde hizmette iken bu demir kapıyı üç defa görmek nasip olmuştur. Hala o yere Tuna Demirkapısı derler.”³¹

Dursun ise Tuna'ya geliş için okuyucuyu önce Orhun'a götürür ve yolculuğu Orhun'dan başlatır. Bugün artık Budist Moğolistan sınırları içinde kalan ve oldukça uzakta olan Orhun'dan. Bu bir yönden Türklerin tarih içinde yolculuğu gibidir. Orhun'dan başlayan yolculuk, Seyhun, Maveräünnehir (Taşkent, Buhara, Semerkant, Fergana), Aral Gölü, Oğuzların göç yolunu takip ederek Horasan, Merv, Herat ve Hazar'a... Hazar'dan İdil Nehri'ne (Altınorda Devleti toprakları), Kazan, Astrahan, Kırım, Karadeniz kıyılarından Dinyeper, Özi, Akkırman, Prut, Yaş'la devam eder ve nihayet sonunda Tuna'ya ulaşılır. Bu yolculuk kuzey üzerinden yapılan tarihsel bir yolculuktur. Dursun, Osmanlı Türkler'inden önce Tuna'ya erişen Kıpçak Türkleri, Peçenekler, Uzlar, Kumanlar'ı da zikreder ve yolculuğun hem bütünselliğine hem de biricikliğine vurgu yapar. Dursun'un tarihi akışa riayetle ve başlangıç noktasını hatırd tutarak çizdiği

³¹ Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: İstanbul 1. Cilt 1. Kitap, 16.

bu geniş harita, yine onun Tuna'yı alımladığı eksen hakkında fikrimizi perçinler: 'Orhun'dan kalkıp gelenlerin son duraklarından birisi olarak Tuna...'³²

Tuna'nın Kaynağı ve Döküldüğü Yer

İki seyyahın Tuna kıyısında devam eden seyahati kendilerini Tuna'nın kaynağına yani Alaman Dağı'na kadar götürür. Tuna'nın muazzam ve bereketli yolculuğu bu dağdaki küçük bir kaynaktan başlar. Tuna'ya karışan nehirler ile yolculuğa başlayan Evliyâ Çelebi, Seyahatnâmesi'nde okuyucuyu Tuna'nın kaynağına da eriştirir:

“Alaman Dağı'nın yüksek tepesinden çıkıp şadırovan gibi fişkirir küçük bir pınardır. Başında nice değirmenleri ve nice çuka dolapları vardır. Şadırovan gibi fişkirdiği yerde altından adamlar ve arabalar geçer. Buradan aşağı üç adet nehir karışır. Süleyman Han zamanında Kasım Paşa bu mahalde 12.000 adamıyla suya gömülmüş, ancak Kasım Paşa kurtulmuştur.

Bu Alaman Dağı'nın yüksek tepesinden büyük bir nehir daha akıp batı tarafa 17 konak gidip Atlas Okyanusu kenarında büyük Lonçat şehri dibinde denize karışır. Tunaç Nehri, yani Tuna'nın kardeşidir, ama doğuşuyla batışı 17 konaktır ve doğudan batıya akar, ama Tuna Nehri batıdan doğuya doğru akıp 117 konakta Karadeniz'e boş yerden karışır.

Bu mahalde Tuna Nehri'nin battığı yerden doğduğu yer olan Alman Dağı'na gelinceye kadar Rumeli eyaletinde, Budin eyaletinde ve Nemse hududunda Tuna Nehri'ne 46 büyük nehirlerin meşhurları ve beğenilenleri karışmışsa hepsi yazıldı, vesselâm.”³³

Evliyâ Çelebi'nin anlatımında şadırvan benzetmesi ile kaynağa ilişkin bir somutlama ile de karşılaşırız. Ayrıca kim suya gönülmüş, kim kurtulmuş, kaç tane Tuna'ya dökülen nehir varmış... bütün bu bilgiler de metinde kendisine yer bulur. Dursun da kaynağı bizzat görmeyi ister. Tuna'nın kaynağına erişmek konusundaki merakını bir araştırmacının konunun ana kaynaklarına erişmeyi istemesine benzetir. Almanya'da Karaormanlar (Schwarzwald) bölgesinde Tuna'nın kaynağına inmek için tabelaları takip etmesi yeterli olur. Bu yolculuk, Alaman Dağı'ndan güneye doğru inen bir yolculuk olduğu için “Tuna'nın kaynağına inmek” tabirini

³² Haluk Dursun, *Tuna Güzellemesi*, 13-17.

³³ *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*: 3. Cilt 2. Kitap 425-426.

kullanır. Dursun'un, tepesindeki kır kahvesinden Tuna'yı izlediği Alaman Dağı, Evliyâ Çelebi için yeryüzündeki ulu dağlardan biridir. "*Cenâb-ı Bâri bu yeryüzünde bütün ulu dağlardan ulu 148 dağ yaratmıştır. Ama bunlardan ulu 12 dağdır. Hepsinden ulu bu Elburz Dağı'dır. Ondan sonra Bingöl Dağı'dır. Ondan sonra Demavend Dağı'dır. Ondan sonra Sübhan Dağı'dır. Ondan sonra ise mübârek Nil'in çıktığı yerde Kamer Dağı'dır. Sonra Alman ülkesinde Tuna Nehri başında Alaman Dağı'dır.*"³⁴

Dursun, 1999 yılında Tuna'nın kaynağına ilk vardığında bir hayal kırıklığı da yaşar. Çünkü Tuna'nın kaynağını dağların arasında, sarp yamaçlarda, vahşi bakir vadilerde tahayyül ederken, kaynağın, Dişbudaklik (Donaueschingen) kasabasında şehir merkezinde bir parkın yanı sıra Fürstenberg Sarayı'nın bahçe parkının içinde olması, ona şaşkıncı gelmiştir. Hatta kaynağın, biraz da sarayın gölgesinde kaldığını düşünür. Tuna'nın kaynağı işte bu parkta Karaormanlar'dan gelen Brigach ve Breg adlı iki derenin birleştiği noktadadır. Bu kaynaktan akmaya devam eden su başka akarsularla birleşerek Tuna, Almanca Donau adını alır ve Tuna'nın Karadeniz'e hatta İstanbul'a ve Dursun'un anlatımıyla Nil'e kadar olan yolculuğu böylece başlamış olur. Dursun'un *Nil'den Tuna'ya Osmanlı* kitabının isim seçimini anlattığı kısımda bu kaynağa da atıf vardır: "*Nil Nehri alsın bizi Afrika'nın derinliklerine kadar götürsün, oradan Kuzey Afrika'ya getirip Akdeniz'de dinlendirsün. Karşısına Tuna'yı kondurmuştum. Avrupa'nın Alaman Dağları'ndan kopsun gelsin, bütün Balkanlar'ı geride bırakarak Karadeniz'e, oradan Boğaziçi yoluyla Akdeniz sularında Nil'le kavuşsun diye.*"³⁵

Nihayetinde iki farklı kıtada birer dağın eteğinden kaynayan ve geçtikleri topraklara bereket ve imaret katan bu iki nehir, üzerinde seyreden yolcularını kesintisiz olarak bir araya getirir ve Nil'den Tuna'ya eriştirir. Evliyâ Çelebi'nin gündeminde böyle bir kavuşma elbette yer almaz. Çünkü o kavuşmanın bizzat kendisini, muhtemelen bir kavuşma olarak alımlamadan, tabii hali ile yaşar. Dursun'un, kitaba adını verdiği, *Nil'den Tuna'ya Osmanlı* ismi ise, Osmanlı coğrafyasının, sınırları içinde akan nehirler aracılığı ile birleşmesi arzusunu imleyen bir metafor olarak görünmektedir.

³⁴ *Günüümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: 3. Cilt 2. Kitap, 425.*

³⁵ Haluk Dursun, *Nil'den Tuna'ya Osmanlı*, Timaş Yayınları, İstanbul 2009, 13.

Dursun, Tuna'nın Avrupa'dan başlayıp Rumeli'de devam eden yolculuğunun denizle buluştuğu yere de odaklanır. Tuna ile birlikte Karadeniz'e Anadolu ve Rumeli'den akan 1700 kadar küçük ve büyük nehirler vardır. Tuna bu nehirlerin en büyüğüdür. Tuna'ya da çok sayıda nehir katıldığından Karadeniz'e karıştığı noktada bir nevi büyük bir deniz olur. Kili Kalesi önünde, Tulça Kalesi dibinde, Soluna Boğazı'nda, Karahırmen Boğazı'nda ve Hızır-İlyas Boğazı'nda, bu beş yerde Karadeniz'e karışır. Tuna'nın hedefine yani Karadeniz'e ulaşmasına şahit olmak tıpkı kaynağını görmek gibi Dursun için çok heyecanlı ve zevklidir. Artık günümüzde bu yolculuk ülkeler ve tarih kokan modern şehirler arasından geçip "vadiler aşır sağdan soldan kollar alıp kanallara ayrılıp barajlara dönüşüp en sonunda bir denizde tuzlu suya" karışmakla sona erer. "Karadeniz Tuna'yı yutar, içinde sindirir, sonra İstanbul Boğazı'ndan Akdeniz'e koyuverir... Tuna denize karışırken yanına balıkların, saz kesen köylülerini ve Tuna meralarında hayvan otlatan köylülerini de alır, hep beraber Tuna'ya karışırlar."³⁶

Evliyâ Çelebi Tuna Balığı Yedi mi?

Tuna, balık kaynağı açısından bereketli bir nehirdir. Evliyâ Çelebi, Tuna'daki morina ve mersin balığının İstanbul'da Büyük Çekmece ve Küçük Çekmece göllerinde nadiren de olsa avlandığını aktarır. Tuna balığı Osmanlı döneminde aynı zamanla önemli bir gelir kaynağıdır. Bu balıktan elde edilen gelir askerlere ulufe olarak dağıtılır. Evliyâ Çelebi, "Büyük Tuna Nehri'nin görülmeye değer balık dalyanları"³⁷ kapsamında Kili Kalesi önünde gerçekleşen bir balık avını oldukça detaylı bir şekilde aktarır:

"Kili Kalesi önünde Tuna Nehri üzerine, Emin Ağa büyük balık dalyanları yaptırmıştır. Çeşitli balıklar avlar ve tuzlayarak Özü, Akkerman, Panika, İsmail, İbrahim kalelerinin askerlerine, bu balık dalyanının gelirinden ulufe verir. Eğer şanssızlık eseri Tuna'dan balık çıkmazsa, adı geçen kalelerin askerleri Emin Ağa'yı hapsedip maaşlarını zorla alırlar.

Balık dalyanı Tuna Nehri'nin Kili Kalesi'nden yukarı da Tuna'nın iki tarafına dağlar gibi yığılan yetmiş seksen arşın uzunluğunda gemi direklerini iki yüz gemi

³⁶ Haluk Dursun, *Nil'den Tuna'ya Osmanlı*, Kapı Yayınları, 129.

³⁷ Evliyâ Çelebi'nin anlattığı balık dalyanları hakkında detaylı bilgi için bkz. Marianna Yerasimos, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nde Yemek Kültürü*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2021, 132-133.

ile çevirip iki bin kadar Eflâk ve Boğdan reayası gemilerin içine girer ve bu direkleri Tuna'nın iki tarafından nehir dibine çırpı ile kaka kaka karşı ve beri taraflardan kazık direkler çakılır. Tuna Nehri ortasından akar. Arasında yirmi direklik kadar aralık bırakırlar. Ta ki Tuna, İshakçı ve Tulça üzerinde gidip gelen gemilerin geçmesine engel olmasın. Bu kakılan direkler üzerine uzun yaban asmaları örüp uzun çatal ağaçlarla örülen asmaları nehir dibine indirirler. Bu asma ile vura vura örülmüş asmalar Tuna yüzüne çıkar. Nehrin içi hasır ile örülmüş gibi olur. İçinden bir kariş balığın bile geçmesi imkânsızdır. Emin Ağa üç yüz adamı ve balık avcularıyla birlikte kapana bakıp kontrol eder. Tuna'dan açık denize çıkmak isteyen balıklar ilkbaharda su akıntısıyla o boğazdan yıldırım gibi geçeyim derken avcılar ipleri kaldırırlar. Bütün balıklar hapsolür. Onar on beşer arşın büyüklüğünde morina beşer sekizer arşın büyüklüğünde mersin balıklarını kıra kıra Tuna yüzünü kana boyarlar. Tutulanları tuzlayıp binlerce tüccara altın ile satıp onlar da Arap ve kâfir ülkelerine gönderirler. Bazı morina balığından beş altı kantar siyah havyar çıkar. Avcular gece ve gündüz bu kapanları bekleyerek geleni avlarlar. Çünkü balık o dar boğaza gelip bir daha dönemez. Garip bir sanattır.³⁸

Evliyâ Çelebi, bu kadar detaylı şekilde avlanışından bahsettiği Tuna balığını (morina ve mersin) yedi mi? sorusunun cevabını *Seyahatnâme*'de bulabiliriz:

“Ve Tuna balıklarından morina balığı, çığa balığı, sazan balığı, lom balığı (—) ve nice yüz bin çeşit balıkları vardır ki her biri ayrı bir taddadır.”

Esasen Evliyâ Çelebi, tuzlu su balıklarından hoşlanmayan ama tatlı su balığını seven biridir. Tuna balığından özellikle morina balığından övgü dolu sözlerle bahseder. *Seyahatnâme*'de Tuna balığı dışında bir çok balık türüne, pişme yöntemlerine dair bilgiler de yer almaktadır. Ama en çarpıcı olanı, Evliyâ Çelebi'nin balığı sevmekle birlikte kokan balıktan pek hazzetmemesidir. Bu sebeple kendisi gibi balık kokusu sevmeyenlere alternatif olarak “asla balık rayihası yoktur”, “misk ü amber râyihası vardır”, “misk gibi kokar” şeklinde açıklamalarla bazı balık türlerini sevdirmeye çalışır.³⁹ Dursun'un seyahatinde Tuna'da balık bolluğu ve bereketinden pek iz kalmadığını aktardıklarından anlıyoruz. “Ama hâlâ İstanbul'daki balıkçılar arasında büyük bir balık yakalandığında, bu balık için

³⁸ *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*: 3. Cilt 2. Kitap, 195-196.

³⁹ Marianna Yerasimos, *a.g.e*, 132-133.

*‘Tuna’dan Karadeniz’e çıkan balık’ tabiri kullanılır*⁴⁰ ifadesini kullanan Dursun yine de *“bu kadar Tuna boyunda dolaşıp da insan bir Tuna balığı yemez mi?”* diyerek Tuna kenarında bir balıkçı lokantası bulup balık çorbasından başlayıp Tuna’nın artık az kalmış balığından nasiplenir.

Nehir Donunca...

Tuna’nın soğuk havalarda donması ve buz tutması da her iki seyyahın anlatılarında yer alır. Evliyâ Çelebi kış aylarında Tuna Nehri’nin buz tuttuğu zamanlara Eflak ve Boğdan’dan Edirne’ye kadar baskınlar yapıldığını ifade eder. Dursun, Tuna Nehri’nin şiddetli soğuklardan donmasının askeri açıdan Osmanlı Devleti’ne hem avantaj hem de zarar getirdiğini belirtir ve 1462 yılında Kazıklı Voyvoda’nın Tuna Nehri’nin donmasından istifade ederek Osmanlı sınırlarını yağmalaması, Eflak Beyi Mihal’in 1595’te buz üzerinden Yergöğü’nü geçerek Rusçuk’a saldırması nehrin buz tutmasının Osmanlı için zararlarına örnek olarak anlatır. Fatih Sultan Mehmet’in Böğürdelen Kalesi’ne seferinde donmuş Tuna Nehri üzerinden geçmesi, Osmanlı seferleri için de avantaj olarak ifade eder.⁴¹

“Biz Neyledik O Koskoca Elleri?”⁴²

Tuna Nehri ve Tuna’ya akan nehirler boyunca seyahat eden Haluk Dursun, Tuna’da tarihe de tanıklık eder. Viyana’da Osmanlıların son Viyana seferine, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa’nın Viyana kalesini dövmek için getirdiği toplara dair izler yaşar hala. Bu toplardan muhasara meydanında kalanlar dökülüp eritilerek St. Stefan Kilisesi’nin çanları olarak kullanılır olmuştur. Dursun’un bu manzara karşısında tepkisi şöyledir: *“Talih utansın!..”* Viyana’da başarılı olmayanların torunlarının işçi olarak, öğrenci olarak geldikleri şehirde Tuna’nın Viyana’sında suyun leb-i deryasındaki camide ezan okuyup namaz kılmalarını önemser. Ve hissiyatını şöyle kağıda döker: *“Tuna’nın Viyana’sı hiçbir zaman Türk’e ait olmadı. Viyana’dan sonra Macaristan ile birlikte Tuna’ya dair Türk’ün Tuna tarihi; Slovakya’da kalan Ciğerdelen, onun karşısında Estergon Kalesi, Tuna’nın en güzel manzarasına sahip olan ve kaleden kaleye hala şahin uçurulan Vişegrad Kalesi ve nazlı Budin (Buda). Budin, 16. yüzyıl*

⁴⁰ Haluk Dursun, *Tuna Güzellemesi*, 130-131.

⁴¹ Haluk Dursun, *Tuna Güzellemesi*, 121.

⁴² Osman Yüksel Serdengeçti’nin, *“İmparatorluğa Mersiye”* adlı şiirinden.

dervişlerinden Gül Baba'nın türbesi ile kalenin son müdafisi Arnavut Abdi Paşa'nın kabri başında fatiha okumak ve Budapeşte'nin hamamında yıkanmak ve Cahit Öztelli'nin şiiri ile tarihi yâd etmek:

*“Çeşmelerde abdest alınmaz oldu
Camilerde namaz kılınmaz oldu
Mamur olan yerler hep harap oldu
Aldı Nemçe bizim nazlı Budin'i”⁴³*

Bir zamanlar Macar ve Avusturya topraklarına doğru seferlerin üst noktası olan ve Tuna Nehri'nin Sava Nehri ile birleştiği Belgrad da Dursun için sığınma şehridir. Belgrad'ı aynı zamanda, Viyana'dan geri dönüşte Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın idam edildiği, Fatih'in düşman üzerine atını sürüp yaralandığı, Kanuni'nin üçüncü seferinde fethettiği ve yine Kanuni Sultan Süleyman'ın cenaze namazının kılındığı şehir olarak hatırlar. Osmanlı orduları için de daha ötesine yapılan seferlerin dönüşünde bir sığınma noktasıdır Belgrad. Dursun Belgrad'ı Osmanlı'nın mütemmim bir cüzü olarak tanımlar. Günümüzde “bu ecdad şehriden kalan” sadece kale ve Bayraklı Camii'dir. Oysa Evliyâ Çelebi ne demişti: “Alman kafirinin Belgrad'a inmek haddi değildir.”⁴⁴

Sonuç Yerine...

Bir tarihsel mekân olarak Tuna'ya, üç asırlık tarihsel zaman farkı ile iki bakışa dikkat kesilmeye çalıştık. Burhanettin Tatar, tarihsel mekân ile tarihi süreç arasındaki ilişkiyi, “tarihin ‘kendisine yönelik’, ‘kendisinde’ ve ‘kendisinden hareketle’ cereyan ettiği mekân şeklinde üçe ayırarak ele almayı” teklif eder ve tarihsel mekânın, tarihi süreci önce kendisine yönlendirdiğini; sonra kendisinde tuttuğunu ya da oyaladığını; daha sonra kendisinden hareketle bir başka mekâna yönlendirdiğini vurgular. “Bu üç temel özelliği nedeniyle tarihsel mekânın, asla sınırları matematiksel olarak belirlenebilecek bir geometrik alan olmayıp bir tarihsel görüş ufku ya da anlama zemini olarak açığa çıktığını söyler. Bu sebeple de “insan ancak bu tarihsel görüş

⁴³ Haluk Dursun, *Tuna Güzellemesi*, 21.

⁴⁴ Haluk Dursun, *Tuna Güzellemesi*, 69-73.

ufku ya da anlama zemini içinde yeryüzüyle ve diğer tarihsel mekânlarla her seferinde yenilenen ve farklılaşan bir ilişki içine girer.”⁴⁵

Bir tarihsel mekân olarak Tuna ile girilen ilişki, her iki seyyah için de farklıdır. Evliyâ Çelebi, Tuna’yı anlatırken bir gün Tuna’dan bu kadar uzaklara düşüleceğinden habersizdir. Hayranlıkla ve heyecanla ama tasasız ve kaygısız, anlatının bütün imkânlarını kuşanarak metnini yazan Evliyâ Çelebi, gidip gördüğünü anlatır. Gördüklerine ilişkin tafsilat verirken, etrafını, bir ölçüde kendisini yansıtır. Bunu yaparken rahattır. Aradığı ve bulmaktan korkmadığı, coğrafyanın kendi hikâyesidir. Palimsesti kazırken kulağına çalınan her hikâyeyi okuyucu ile buluşturur. Her anlatıya alan açar, imkân tanır. Dursun’un anlatısında ise hem hayranlık ve heyecan hem de tasa ve kaygı vardır. Dursun’un coğrafyada aradığı kendisi, coğrafyanın kendisinden izler taşıyan hikâyesidir. Palimsestin sadece kendinden izler taşıyan son veya bir evvelki izlerindedir aklı, gönlü. Daha altını kazımak istemez, aklına da gelmez. Bu duygu ile Tuna’nın kaynağındaki kitabelerden yola çıkarak Tuna’nın günümüzde “ne kadar bize ait olduğuna” dair soruya cevap ararken şöyle söyler:

“Bakalım şimdi Tuna ne kadar bizim? Bunu anlamanın en basit ve aldatıcı yolu, Tuna’nın kaynağına kadar uzanıp çıktığı havuzun başındaki kitabelere bakmak. Almanya’nın güneyinde Baden-Württemberg eyaletin de Donaueschingen kasabasında, yani Tuna’nın çıktığı kaynağın olduğu yerde Germenlerin, Macarların, Slaoların, Bulgarların, Romenlerin kitabeleri var. Tuna’nın ağzına mühürlerini vurmuşlar. Peki ya bizim neyimiz var? Ah, bizim esamimiz bile okunmuyor! Kim bilir Yahya Kemal’in o sözünü diyar-ı keferede? Biz bilir, biz okur, biz söyler ve daha da acısı biz bize söyleniriz!”⁴⁶

Evliyâ Çelebi ile Haluk Dursun’un metinleri arasında üç asırlık zaman dilimi vardır ama metinler arasındaki fark -Tuna özelinde de görüldüğü gibi- sadece şehirlerin bu üç asırlık zaman dilimi içinde değişen çehresi değildir. Tarihsel mekânın anlamının kendimizle, kendi duygu durumumuzla, kendi varlık bütünlüğümüzle, kimliğimizle, yeryüzünde kendimize yön bulma veya yol açma sorumlusunun derinliği ile ilgili olduğu noktada iki seyyahın Tuna’ya bakışındaki farklılığı şöyle özetleyebiliriz:

⁴⁵ Burhanettin, Tatar, “Tarihsel Mekan Fenomenolojisi: Bir Giriş Denemesi”, *Milel ve Nihal*, 2007, 4 (3), 26.

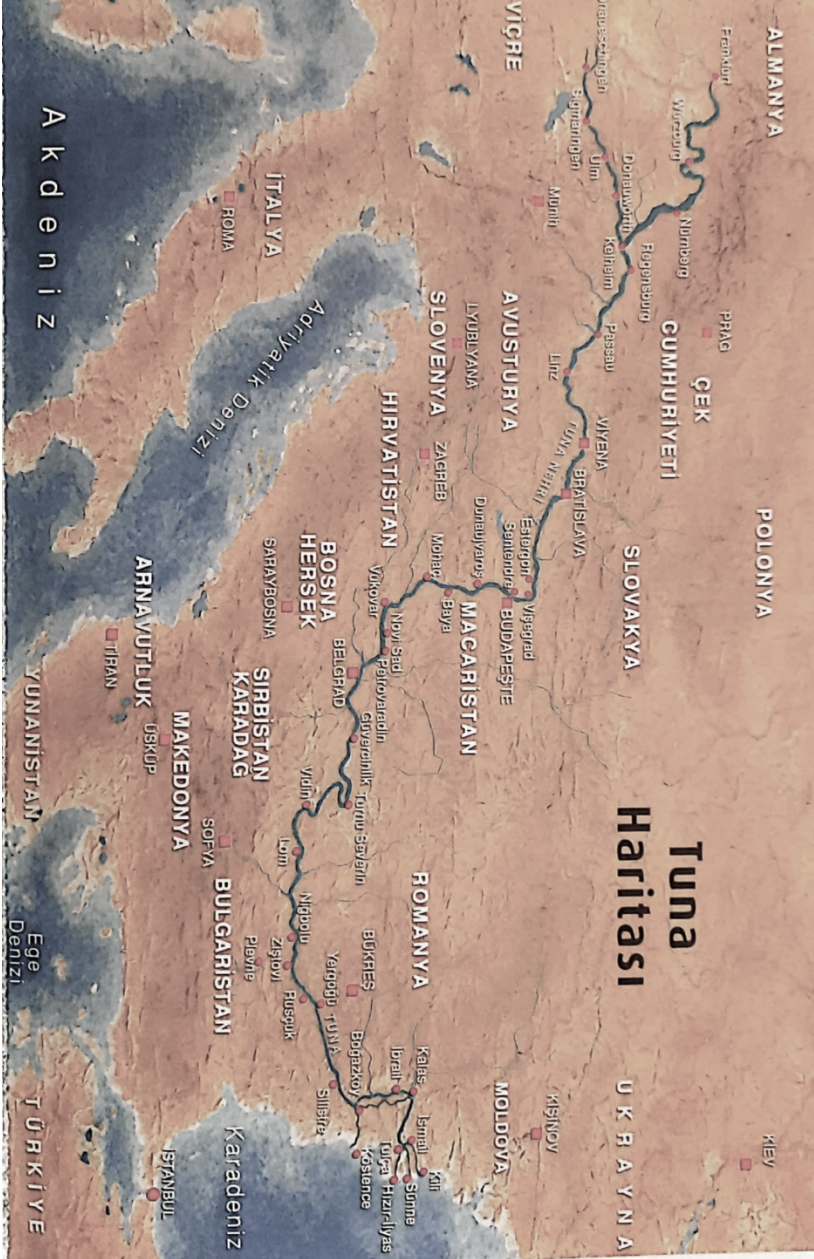
⁴⁶ Haluk Dursun, *Tuna Güzellemesi*, 17.

Evliyâ Çelebi üç asır önce büyük bir devletin şehirlerini gezerken, ‘günü anlatır’. Haluk Dursun 21. yüzyılda bu şehirlerde gezerken ‘dünü arar’. Evliyâ Çelebi’nin metinlerindeki coşku daimken, Dursun’un coşkusu yer yer burukluk ve hüzne evrilir. Fakat bu burukluk ve hüzne rağmen tarihsel mekânların, “geçmişte ortaya çıkan anlam dünyalarıyla yüzleşmemizi sağlayarak gelecekte var olma alternatiflerimizi daha belirgin şekilde kavramamıza imkân veren bir potansiyel alan”lar olduğunu unutmamak gerekir. Oluşan bir tarihsel mekân varsa, bu bir seyyahın anlatısı ile bugünü bulmuş ve bir başka seyyahın anlatımına motivasyon kaynağı olmuşsa “eşik” ile irtibat kopmamış demektir.

KAYNAKÇA

- AK, Mahmut, *Osmanlı’nın Gezginleri*, 3F Yayınları, İstanbul 2006.
- BEYATLI, Yahya Kemal, *Çocukluğum, Gençliğim, Siyasi ve Edebî Hatıralarım*, İstanbul, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları 1976.
- BEYATLI, Yahya Kemal, *Kendi Gök Kubbemiz*, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul 2008.
- DANIŞ, İlhami, *Başlangıcından XVI. Yüzyıl Sonuna Kadar Türk İslâm Coğrafyacılığı (Ekoller, İsimler ve Eserler)*, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, C. 17. S. 33, 9-40.
- DURDUN, Haluk, *Osmanlı Coğrafyasına Yolculuk*, Kapı Yayınları İstanbul 2017.
- DURDUN, Haluk, *Nil’den Tuna’ya Osmanlı*, Kapı Yayınları, İstanbul 2021.
- DURDUN, Haluk *Tuna Güzellemesi*, Kapı Yayınları, İstanbul 2016.
- DURDUN, Haluk, *Nil’den Tuna’ya Osmanlı*, Timaş Yayınları, İstanbul 2009.
- EVLİYÂ ÇELEBİ, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: I. Kitap*, haz. Robert Dankoff, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003.
- EVLİYÂ ÇELEBİ, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: İstanbul 1. Cilt 1. Kitap*, haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003.
- EVLİYÂ ÇELEBİ, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: 3. Cilt 2. Kitap*, haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları İstanbul 2006.

- EVLİYÂ ÇELEBİ, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: III. Kitap*, haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları 1999.
- LÖSCHBURG, Winfried, *Seyahatin Kültür Tarihi*, Dost Kitabevi, Ankara 1998.
- Classics, United Kingdom, 2017.
- ÖZAY, Yeliz, "Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nin Acâib Edebiyatı Açısından Değerlendirilmesi", *Millî Folklor*, S. 10, 2014, 123-133.
- SARICAOĞLU, Fikret, "Melek Ahmed Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, C. 29, s. 42-44.
- ŞİRİN, İbrahim, "Batılı Seyyâhların İzleniminde Sûfîler", *Sûfî Araştırmaları*, C. 3, S. 5, 2012, 21-47.
- TATAR, Burhanettin, "Tarihsel Mekan Fenomenolojisi: Bir GirişDenemesi", *Milel ve Nihal*, 2007, 4 (3), 19-29.
- VİCTOR HUGO, "The Danube In Wrath", *The Complete Works of Victor Hugo / The Complete Poems*, Delphi
- YERASİMOS, Marianna, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nde Yemek Kültürü*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2021.

EK: Tuna Haritası⁴⁷

⁴⁷ Haluk Dursun, *Tuna Güzellemesi*.

“NARRATOR OF THE DAY AND SEEKER OF THE PAST:
TWO TRAVELERS ON THE DANUBE RIVER”

Abstract

People set out on long journeys or took shorter ones with many different motivations such as curiosity, trade, science, adventure and discovery throughout history. During these travels, every moment and event that the traveler saw, wrote, and painted on his route now provide important information for different geographies. Travel books, in a way, offer their readers narratives that cannot be accessed in official documents and archives. It sheds light on the history of an unknown geography, city and daily life.

In this respect, Evlîya Çelebi as a traveler, and Evlîya Çelebi's Seyahatnâme as a text brought a lot of information that may have remained in the dark about more than a hundred cities on three continents to the present day. Evlîya Çelebi is also a source of inspiration for today's travelers with his travel life and works. Haluk Dursun, a historian and traveler who travels following Çelebi's footsteps, searches for traces of the past wherever he travels. He is happy with what he has found, and he is sad with those who have been lost. While searching for traces of history on every trip, he also remembers Evlîya Çelebi.

In this study, we will accompany the journey of two travelers along the Danube. We will try to trace the changes, the unchanging, the similarities and the differences by giving place to the narratives and perspectives of two travelers about the Danube and Turkish culture on the Danube from the 17th to the 21st century.

Keywords

Danube, Evlîyâ Çelebi, Seyahatnâme, Haluk Dursun, Traveler.